

důsledným provedením jeho nároků na specializovaného sociologa, ani jeho požadavků na sociologický koncept. Autor zde zachoval nad únosnou míru prizma své původní orientace. Podnět „teatralizace“ sociální reality nelze ovšem podceňovat, otevírá nepochybně zajímavý pohled na jevovou stránku „sociálního“, na jeho reprezentativní a „hravé“ aspekty⁵.

Duvignaudovo pojetí sociologie, jak je v této práci předložil, má však ještě jeden významný rozměr — je to její *humanitní vyuštění*. Sociologie, říká J. Duvignaud, není jen vědou (ve smyslu přírodních věd), nemůže se vyčerpat studiem determinismu a kauzality, sociologie je také humanismem, resp. pokusem o humanismus. Filosofie již vyčerpala své obecně lidské poslání; intelektuálové jsou přitahováni sociologií⁶, která se „zdá poskytovat oblast analýzy, jejímž horizontem je humanismus respektující různost, relativitu a nekonečnost situací, do nichž je dnes člověk vtahován. Sociologie tedy nastupuje na místo filosofie, cesta k ní ovšem nevede jen od filosofie, nýbrž i od politické praxe, od plné zaangažovanosti na sociálním dění. „Člověk je pro sociologa nezdolatelnou zkušeností. Díky tomu si sociolog může činit nárok definovat jednoho dne humanismus“ (s. 173).

Toto je sociologická sebereflexe, kterou snad ani není možno přehnat — nikoli pro výsadní postavení sociologie mezi ostatními vědami, nýbrž pro memento, jehož si musí být vědom každý, kdo v sociologii pracuje. Pak ovšem přestává platit ono omezení, které Duvignaud pro svůj koncept „sociálního dramatu“ provádí — sociální drama totiž pak nemůže být zbaveno vši patetičnosti a tragičnosti.

Jiří Večerník

Předvídání a společenské vědy

Knížka uvedeného názvu (*Forecasting and the Social Sciences*, vyd. M. Young, Heinemann — London 1968, s. 166) představuje soubor referátů, předložených v posledních letech „Komisi pro příštích třicet let“, ustavené v roce 1966 při britské Radě pro výzkum společenských věd. Publikace je vlastně prvním významným výsledkem této komise, která zatím nevykazovala příliš úspěšnou činnost. Vinu na tom nesly některé nedostatky ve vládní technické politice labouristů a nezájem velkých průmyslových podniků. To se nakonec obrátí i v duchu většiny příspěvků ve sborníku, vycházejících z nutnosti obhájit potřebu a existenci sociální prognostiky v britském politickém a hospodářském plánování. Není divu, že přístup anglických vědců má ještě velmi daleko

k systematickému a operačně výzkumnému pojetí metodologie prognóz ve společenských vědách, tak jak jej například představuje americký futurolog Olaf Helmer ve své *Sociální technologii* (*Social Technology*, Basic Books, New York 1966).

V úvodní kapitole, podle které je nazván celý sborník, se Michael Young, předseda Rady pro výzkum společenských věd, zabývá potřebou a významem společenské prognostiky.

Potřebu předvídat vidí Young tam, kde v zájmu ovládnutí budoucích trhů je důležité odhadovat, k jakým rozhodnutím dojdou mocenské průmyslové a politické kruhy. To je přirozeně riskantní, protože příslušné rozhodování závisí jak na intuíci a temperamentu lidí, tak na racionalitě. Avšak i kompetentní administrátor je nucen dělat předpovědi, a to tak explicitní, aby mohly být diskutovány a periodicky korigovány ve světle měnících se okolností.

Latentní (finanční objednávkou nevyjádřená) potřeba předvídaní je podle Younga mnohem větší v demokratickém, decentralizovaném zřízení než v totalitním státě. „Protože mnoho rozhodování je ponecháno soukromému sektoru a jednotlivcům, vláda a ostatní organizace se velmi zajímají o hlediska těchto rozhodování a těžko se mohou zbavit odpovědnosti k občanům, aniž by se pokusily nějak předvídat volby a preference, které budou realizovány. V totalitním systému je většina podstatných rozhodnutí politického charakteru...“ Tato argumentace je však dnes již staromódní a byla by přiměřená tak před deseti, patnácti léty! Z toho, že se dále cituje Stalinovo ostré odsouzení prognózy jako projevu buržoazní živelnosti, je jasné, že si Young ulehčuje výklad odlišné úlohy společenské prognostiky v různém společenském zřízení. Používá totiž příliš zjednodušených a extrémních východisek pro řešení vztahu mezi ideologií a předvídaním budoucích společenských změn.

Po výkladu příčin rostoucí potřeby předvídaní pro společenskou administrativu přechází Young k otázce významu prognózy pro samotné společenské vědy. K obhájení užitečnosti prognózy používá rozboru těchto čtyř argumentů:

1. Výzkum a rozvoj společenských věd je z valné části závislý na státním rozpočtu. Ekonomové, sociologové, demografové, antropologové, urbanisté a ostatní potřebují prognostické údaje, aby na základě společenské problémovosti očekávaných změn přesvědčili administrativu o potřebě výzkumu a hledání alternativních cest k budoucnosti.

2. Prognostika stimuluje vytváření společné řeči mezi vědci různých disciplín. Formulace trendů, projekcí a korelací vytváří po-

⁵ Duvignaud rovněž odhlíží od významného posunu těchto aspektů s vývojem civilizace. Jestliže měl společenský ceremoniál prvotní integrativní smysl v primitivních společnostech (jak to také metodologicky akcentuje strukturalismus), pak jeho důležitost prudce klesá s rozvojem společností industriálních, kde se dodržování tradičního ceremoniálu často stává pouhou nesourodou nálepkou.

⁶ V tomto smyslu je zajímavé, jak dalece jsou

protagonisty současného studentského hnutí právě studenti sociologie.

¹ Shodou okolností to byl rok 1966, kdy na XXIII. sjezdu KSSS byla schválena direktiva k zavádění výzkumných středisek sociální prognostiky, a kdy zároveň Erich Jantsch ve své knize *Technological Forecasting in Perspective* konstatuje tendenci postupného splynutí prognostické a plánovací činnosti v zemích OECD.

třebů čerpat metodologické i věcné poznatky z hraničních disciplín.

3. Cílem přírodních i společenských věd je výklad, nikoliv predikce, ale predikce je jedním z nejlepších prostředků verifikace výkladu.

4. Předvídání nás nutí k zaměření pozornosti na společenské změny a odtud na nejslabší místa ve společenských vědách. Mimořádný význam pro odhalování těchto slabých článků má nikoli jednoduchá extrapolace, ale analýza fundamentálních cyklických změn a oscilací v lidském chování, v biologii, ekonomice nebo spotřebě. Interpretace prognóz se obvykle provádí pomocí logistických, saturačních křivek.

V závěru se Young zabývá některými náměty na metodiku výzkumu a zdůrazňuje nesmírný význam budování centrálních informačních fondů prognostických údajů.

Fred E. Emery z Tavistockova ústavu pro lidské vztahy se v kapitole *Koncepce, metody a předjímání* nejprve vypořádává se vztahem prognózy a plánu. Jeho výklad vychází z potřeby klást plánovačům nejen otázky jako: „Vytvoří naše zdroje požadované kapacity?“, ale i „Jak přetvoří vznik těchto kapacit prostředí, ve kterém budou existovat?“

Na následujících dvacetišesti stranách se autor věnuje rozboru metod předvídání, a to většinou formou polemiky se sociology zabývajících se modelováním vývoje společenských změn: s Danielem Bellem, Churchmanem, Ackoffem, Ashbyem, Marcusem a McLuhanem. Je třeba říci, že Emeryho přístup k hodnotové analýze budoucí společnosti nepřináší po metodologické stránce nic nového, jde spíše o klasifikaci a přehled názorů v esejistickém rámci. Rozšířená verze této kapitoly byla již otištěna v *Human Relations*, č. 3, srpen 1967, a v této podobě byla přeložena a uveřejněna ve Vědeckých informacích EÚ ČSAV 1968, č. 7—8, s. 81—148.

Výzkum budoucích potřeb při plánování dopravy je téma, kterým se zabývá Christopher Foster, ředitel ekonomického plánování na londýnském Ministerstvu dopravy.

Prognózy a dlouhodobé plánování městské dopravy, stejně jako urbanizace, jsou problémové oblasti, jejichž řešení je mnohem více závislé na rozvoji společenských věd než většina průmyslového plánování nebo dokonce většina rozhodování o veřejných investicích. Je to proto, že rozbor efektivnosti dlouhodobých investic do dopravních systémů se neobejde bez údajů a prognóz velké řady disciplín: sociologie, ekonomie, psychologie, antropologie, technického rozvoje i inženýrských disciplín.

Autor se především zabývá potížemi, vznikajícími při shromažďování prognostických podkladů pro tyto rozbor. Tyto potíže vidí ve třech souvislostech:

1. Ekonomická životnost dopravních systémů, zejména komunikací, se předpokládá ve výši 20 až 30 let. Při nedostatečně komplexní prognóze souvisejících tendencí je pak nebezpečí, že dopravní systémy zmrazí velkou část rozvoje prostředí, ve kterém mají fungovat.

2. Dopravní inovace jsou umísťovány v konkrétním fyzikálním prostředí, a proto je zapotřebí poměrně značné strukturovaných lokálních údajů. Mimořádně velká potřeba prognostických informací pak vzniká při požadavcích modelování interakcí mezi jednotlivými lokalitami.

3. Změny v rychlosti výstavby bytů nebo růstu domácností mohou být pro krátkodobé ekonomické rozhodování ignorovány, avšak nelze zanedbat prognózu jejich dlouhodobých efektů na rozsáhlé veřejné investice, zejména na dopravu.

Z dnešních potíží při řešení těchto souvislostí Foster odvozuje následující metodologické doporučení:

Plánovatelé dopravních systémů musí používat mnohem komplexnějších prognostických modelů než ostatní, a nedá se ani předvídat, jak komplexní model musí být, aby vysvětlil to, co ještě není vysvětlené. S výhodou lze proto soustředit pozornost na svodného ukazatele, který by zachoval podstatné důsledky a souvislosti modelované tendence. Takovým kritériem téměř všech zdokonalení dopravy je uspořádaný čas. Pokud se můžeme spolehnout na „průměrnou cenu času“ jednak v pracovní, jednak v nepracovní době, lze potřebný model značně zjednodušit. Za pomoci sociologických a psychologických průzkumů lze pak zjistit, do jaké míry ovlivní jednotlivé dopravní inovace rozhodování při volbě zaměstnání, bydliště, školy, společenské aktivity, dále jaké budou vzájemné interakce dané inovace s hustotou obyvatelstva, uzavíráním sňatků, počtem dětí apod. Všechny efekty a souvislosti musí být ovšem vyjádřené kvantitativně, má-li být výsledný model alternativních řešení použitelný pro sestavení plánu.

Velká zásoba praktických analýz, provedených na britském ministerstvu dopravy, umožnila Fosterovi zasvěceně rozvést tuto metodickou poučku v kontextu městského a meziměstského plánování. Důraz přitom klade na formulaci prognóz v oblasti společenských věd jako vstupů do matematického modelu, který by vysvětloval jednotlivé volby obyvatel a celé společnosti v termínech jednoduchých hypotéz, jako „Čím vzdálenější je pracovní příležitost od daného bydliště, tím méně pravděpodobné je, že ji obyvatel přijme“.

Zdá se, že přes neustálé vracení se k tématu kvantifikace interakcí všech společenských souvislostí dopravy sám autor prozatím příliš nevěří v praktickou použitelnost výsledných prognostických modelů v procesu rozhodování o dopravních investicích. Skutečný význam zatím sestavených modelů bude spíše naznačovat titul jeho příspěvku do sborníku: Určení problémů, na které je třeba zaměřit výzkum budoucích potřeb dopravy.

Osou příspěvku *Fyzikální plánování a společenská změna* je polemika s názorem školy tzv. trendových plánovatelů, kteří nevidí žádné podstatné potíže při předvídání budoucích potřeb společnosti. Zastánci této školy bychom našli i na některých centrálních úřadech v Československu. Tito pláno-

vatelé prohlašují, že jestliže jsou Spojené státy severoamerické o třicet let před Velkou Británií v takových determinantách fyzikálního prostředí, jako je počet automobilů a ostatních předmětů dlouhodobé spotřeby, úroveň a struktura konzumního zboží, úroveň průmyslové automatizace, poměrné náklady na bydlení, potom mohou současné plány USA představovat fyzikální rámec, uvnitř kterého mohou Britové v roce 2000 žít víceméně stejně jako Američané dnes.

Autor rozebírá povrchnost této na první pohled samozřejmé úvahy a soustřeďuje se na výklad, které společenské souvislosti nové techniky jsou adaptovatelné ekonomickým a politickým systémům. Jsou to např. demografické souvislosti, axiologické faktory práce a volného času, kulturní postoje, psychologické faktory, spotřebitelské tradice apod.

Bertrand de Jouvenel, ředitel francouzských Futuribles, se ve svém příspěvku zabývá možnostmi a realizováním společenské volby. Úvodní teze „... úvahy o budoucnosti jsou vždy kombinací odhadů a rozhodování v různém poměru, závislém na vztahu fenoménu a moci subjektu“ napovídá, že Jouvenel bude pokračovat v poloze formulované v jeho klasickém díle futurologie *Umění odhadu* (*L'Art de la Conjecture*, Paris 1966). Jouvenel dále zdůrazňuje dvojí funkci předpovědi budoucnosti podle toho, jak na ně člověk reaguje. Buď je chápe jako předpověď osudu, protože je zcela neschopný změnit jeho běh, nebo je chápe jako hrozbu, protože věří, že může rodící se tendenci nějak ovlivnit. Tato druhá funkce prognózy je plněna tím lépe, čím více alternativních cest vedoucích k budoucnosti (neboli faktorů, které lze kontrolovat) prognóza obsahuje.

Obrovské morální i intelektuální nebezpečí vyplývá ze ztotožňování pravděpodobnosti určité budoucnosti s její nevyhnutelností. Odtud pak plyne pověra, že jsme všichni otroci svého osudu². Tato pověra je tak nebezpečná, že Jouvenel používá k jejímu rozbití následujícího lapidárního příkladu:

„Ve všech předpovědích se rostoucí zalidňování a stále rychlejší růst množství automobilů pokládá za zaručený. Jedna věc je nyní vzít tento běh vývoje za velmi pravděpodobný, a jiná věc je považovat jej za nevyhnutelný. Není-liž v extrémě jasné, že odvrácení tohoto růstu je v moci potenciálních rodičů a potenciálních kupců? Ale to je přece mimořádně nepravděpodobné! Proč tedy tento argument? Protože je nepředstavitelná propast mezi prohlášením, že se něco musí stát (což je deklarace determinismu), a že se něco prakticky jistě stane, protože jsme náchylni se tak a tak chovat, abychom to vyvolali (což není nic jiného než informovaný odhad, týkající se budoucího chování). Neschopnost rozlišování mezi těmito dvěma výpověďmi o budoucnosti je zdrojem fatalismu.“

Zde se již jasně rýsuje humanistické poslání futurologie. B. de Jouvenel byl ostatně

jeden z prvních, který v šedesátých letech navrhoval zjišťování a zprostředkování diskuse názorů nejširších vrstev obyvatelstva, zaměstnanců i dělníků, prostřednictvím nových demokratických institucí, tzv. Futuribles³. Vedle predikativní funkce by tyto futurologické instituce měly mít i morální, katalytické poslání. K realizaci katalytické funkce by měl futurologický ústav připravovat detailní popis důsledků každé alternativy, a to nejen v širokém rámci společnosti, ale i vzhledem ke každodennímu životu jednotlivce.

Ze státní prognózy s katalyzováním etického postoje obyvatelstva zatím nepočítají, dokazuje Jouvenel na Beckermanově studii o změnách spotřeby na hlavu ve Velké Británii v období 1960—1975:

Jiné alkoholické nápoje než pivo	+ 39,7 %
Tabák	+ 20,7 %
Knihy, noviny apod.	— 8,6 %

„Máme-li údaje posuzovat jako konečnou předpověď, pak musíme předpokládat, že v případě tabáku nebude veřejnost reagovat na lékařskou protituberkulózní kampaň, a v případě knih nebude reagovat na potřebu vzdělání. Že by se růst vzdělanosti projevil v poklesu sečtělosti, se dá těžko věřit. A jestliže tomu máme věřit, pak to vyvolává vážné otázky o plodnosti výchovného a vzdělávacího procesu.“

Možnost vědomé kontroly budoucnosti na základě předvídání vede Jouvenela zákonitě k axiologické problematice. Tam, kde lze hodnoty nebo potřeby měřit ekonomicky, navrhuje srovnávání těchto alternativ:

- vynaložit investiční prostředky na veřejná zařízení (např. na čistírny vod),
- zavést vyšší daně podnikům (např. není-li recyklována průmyslová voda),
- vyšší náklady pro individuální spotřebitele (např. na nakupování minerálky, není-li vyhovující pitná voda).

Takové alternativy, vedoucí ke stejné potřebě nebo hodnotě, lze modelovat zejména v oblastech dopravy, bydlení, stravování, zásobování, sociální péče a ve výrobních procesech. Řešení konfliktů mezi preferencemi těch, kterých se tyto alternativy týkají (tj. stát, podnik, občan), si Jouvenel představuje pomocí „laissez-faire“ plánování. To předpokládá, že o produkci neuvažujeme jenom z hlediska spotřeby zjištěné jako odraz tzv. volby spotřebitele, ale že rovněž uvažujeme o adaptabilitě veřejných vydání jako kom-

² Tento pocit je mimořádně výrazný v americké science-fiction, důležitém zdroji studia současné duchovní atmosféry.

³ Futuribles je francouzská složenina z futures = budoucnosti, a possibles = možné, tedy pravděpodobné budoucnosti.